

Simon Claude Mimouni, *Le judaïsme ancien du VIe siècle avant notre ère au IIIe siècle de notre ère. Des prêtres aux rabbins*, Paris 2012, ss. 960

Omawiana proza jest jedną z dwóch książek mających w zamierzeniu autorów zastąpić wydane w 1968 roku w tej samej prestiżowej kolekcji (*Nouvelle Clio*) dzieło Marcela Simona i Andrégo Benoîta *Le judaïsme et le christianisme antique: d'Antiochus Épiphanes à Constantin* (pierwszą była wydana w 2006 r. pozycja *Le christianisme des origines à Constantin*, napisana również przez Simona Claudéa Mimouniego, wspólnie z Pierre'em Maravałem). Jak wskazuje jednak sam tytuł, S.C. Mimouni w swojej książce miał ambicję omówienia kilku stuleci więcej niż wcześniejsze opracowanie M. Simona i A. Benoîta. Otrzymaliśmy w ten sposób dzieło, które może w znacznym stopniu pomóc zrozumieć cały okres Drugiej Świątyni oraz długotrwały proces przekształcania się judaizmu z religii skoncentrowanej na kulcie świątynnym, kierowanym przez kapłanów, w religię diaspory, w której największą rolę odgrywają rabini.

Omawiana pozycja składa się z czterech wielkich części. Pierwszą są *Prolégomènes* zawierające wyjaśnienie podstawowych pojęć oraz systematyczne omówienie dostępnych źródeł. Autor tłumaczy więc, jak będzie rozumiał takie słowa, jak „Żyd”, „judaizm”, „diaspora”, „Izrael”, „Hebrajczyk”, przedstawiając też pochodzenie tych wyrazów. Później następuje staranny przegląd źródeł, na których opiera się nasza znajomość epoki, a więc: tekstów literackich (biblijnych, apokryficznych, świeckich) oraz prawnych, jak również dokumentacji archeologicznej i płynącej z innych nauk pomocniczych historii. Osobne rozdziały poświęcone są: ostatecznemu uformowaniu się Biblii i Targumu, Filonowi z Aleksandrii, Flawiuszowi Józefowi oraz najstarszym tekstom rabinicznym (*Miszna*, *Tosephta* i midrasze).

Druga część, zatytułowana *Introductions*, przedstawia szerokie tło historyczne, podając w trzech rozdziałach podstawowe informacje dotyczące trzech „światów”, do których należała Palestyna w ciągu omawianych dziewięciu wieków: perskiego (achmenidzkiego), hellenistycznego (ten opisany jest najdokładniej, z uwzględnieniem swojej specyfiki kulturalnej i religijnej) oraz rzymskiego.

Trzecia część, „Judaizm w Palestynie”, jest zdecydowanie najobszerniejsza, zajmuje niemalże połowę objętości całej książki. Pierwszy rozdział tej części stanowi ogólny

wstęp, drugi skupia się na oczekiwaniach profetyczno-mesjanistycznych i analizie żydowskich ruchów religijnych w Palestynie od II wieku p.n.e. do I wieku n.e. Później następuje systematyczna historia Palestyny w układzie chronologicznym aż do 235 roku (śmierć cesarza Aleksandra Sewera i początek trwającego 50 lat kryzysu Cesarstwa Rzymskiego). Autor stara się traktować z równą uwagą wydarzenia bardziej znane, na przykład powstanie Machabeuszy i wojnę żydowską lat 66-70, jak i te słabiej udokumentowane, choćby sytuację Palestyny pod panowaniem greckim w III wieku p.n.e. lub też pod panowaniem rzymskim po powstaniu Bar-Kochby. Ostatni rozdział tej części jest poświęcony Samarytanom.

Czwarta część książki zajmuje się judaizmem diaspory. Dwa pierwsze rozdziały omawiają zagadnienia wstępne, takie jak relacje diaspory z Palestyną, status prawny Żydów w różnych miejscach, siłę przyciągania religii żydowskiej, jak również wrogość wobec niej części otoczenia (cenne jest tutaj wyliczenie różnych świadectw greckich, mówiących zarówno o prozelityzmie, jak i judeofobii). Potem następują rozdziały omawiające systematycznie sytuację diaspory w różnych miejscach: Egipcie i Cyrenajce, Syrii, Italii (razem z Afryką i Galią), Azji Mniejszej i Grecji oraz Babilonii. Osobne rozdziały poświęcone są powstaniu żydowskiemu na wschodzie Cesarstwa i w Mezopotamii podczas wojny rzymsko-partyjskiej w latach 115-117 oraz zagadnieniu terapeutów.

Na uwagę zasługuje umieszczona na końcu książki bibliografia. Ma tylko 25 stron – niewiele, jak na tak dużą książkę i bardzo szeroki zakres omawianych zagadnień. Ta zwięzłość jest jednak raczej zaletą niż wadą. Autor nie miał zamiaru podać wyczerpującej literatury przedmiotu – tej i tak trzeba szukać w opracowaniach bardziej szczegółowych, bibliografia Mimouniego, podająca najbardziej podstawowe i wartościowe pozycje, stanowi bardzo dobry punkt wyjścia do dalszych poszukiwań. Co więcej, literatura jest podana nie w jednej liście, lecz została podzielona na niewielkie rozdziały i podrozdziały tematyczne, co wydatnie ułatwia orientację. Uderza niestety to, że praktycznie nie odnajdujemy tam pozycji w językach innych niż angielski i francuski, bardzo rzadkie są odniesienia do literatury niemieckiej i włoskiej (szkoda, że nie wymienia się np. prężnie rozwijającej się ostatnio włoskiej serii „*Oi cristiano!*”, poświęconej w dużej mierze właśnie zagadnieniom judaizmu i chrześcijaństwa z początków naszej ery¹). Z załączonych na końcu siedmiu schematycznych mapek ciekawe są dwie ostatnie: Jerozolimy po 135 roku n.e. i synagog w Palestynie między II a IV wiekiem (pozostałe to znane powszechnie przedstawienia Palestyny czasów biblijnych).

S.C. Mimouni, obecnie dyrektor studiów w sekcji nauk religijnych w *École pratique des hautes études*, jest specjalistą przede wszystkim od pierwszych wieków ery chrze-

¹ Np. *Giudei o cristiani? Quando nasce il cristianesimo*, red. D. Garibba, S. Tanzarella, Trapani 2005; *Giudei e cristiani nel I secolo. Continuità, separazione, polemica*, red. M.B. Durante Mangoni, G. Jossa, Trapani 2006.

ścijańskiej, większość jego publikacji jest poświęcona rodzącemu się chrześcijaństwu i jego relacjom z judaizmem. Zajmował się też literaturą apokryficzną, w szczególności opisami Zaśnięcia i Wniebowzięcia Maryi². Nie dziwi więc, że autor czuje się pewniej w częściach książki poświęconym okresowi późniejszemu, natomiast co do czasów przed Chrystusem referuje raczej tylko stan badań, nie zawsze najnowszych (np. opis sytuacji ekonomiczno-socjalnej w świecie hellenistycznym bazuje na książce M. Rostovtseffa z 1941 roku!). Im dalej w książkę, tym więcej natomiast odniesień do literatury powstałej już w XXI wieku. W ogóle najbardziej wartościową częścią omawianej pozycji wydaje się część ostatnia, omawiająca sprawę chyba najmniej znaną, czyli sytuację diaspory żydowskiej.

Le judaïsme ancien jest z założenia zasadniczo podręcznikiem – i jako taki sprawdza się bardzo dobrze, dzięki przejrzystemu rozkładowi materiału oraz starannemu przedstawieniu źródeł i *status quaestionis* przy każdym omawianym problemie. Lektura tej książki nie tylko przekazuje czytelnikowi rzetelną wiedzę, ale pokazuje też, jak się do niej dochodzi. To dobra lekcja stosowania metody historycznej, tym ważniejsza, że dotycząca po części spraw wywołujących często duże emocje. Książka jest przy tym napisana klarownym językiem i nie jest obciążona nadmiernym aparatem krytycznym (dyskusyjna może się jednak wydawać decyzja podawania słów hebrajskich i greckich tylko w transkrypcji francuskiej).

Nie było celem omawianej pozycji przedstawianie jakichś nowatorskich, przełomowych teorii. Simon C. Mimouni chce przekazać zdarzenia, ich interpretację zostawiając czytelnikowi. Układ książki i dobór materiału nie pozostawia jednak wątpliwości co do tego, jak on sam widzi omawiane wydarzenia. Dowodem tego jest zresztą motto, zaczerpnięte z Marca Blocha: „Ludzie upodobniają się bardziej do swoich czasów niż do swoich ojców” (s. V). Tożsamość żydowska nie jest czymś danym raz na zawsze, zakreślonym w VI wieku p.n.e. lub pod koniec I wieku n.e., lecz podlega ciągłym zmianom, na które wpływ ma otaczające Żydów środowisko. Aby zrozumieć przemiany judaizmu, trzeba więc poznać zarówno historię samych Żydów, jak i ich otoczenia. Książka S.C. Mimouniego jest doskonałym (i wręcz nieodzownym) punktem startu do wszelkich badań nad tą rzeczywistością.

ks. Stanisław Adamiak

² S.C. Mimouni, *Dormition et Assomption de Marie. Histoire des traditions anciennes*, Paris 1995; idem, *Les traditions anciennes sur la Dormition et l'Assomption de Marie. Études littéraires, historiques et doctrinales*, Leyden–Boston 2011.